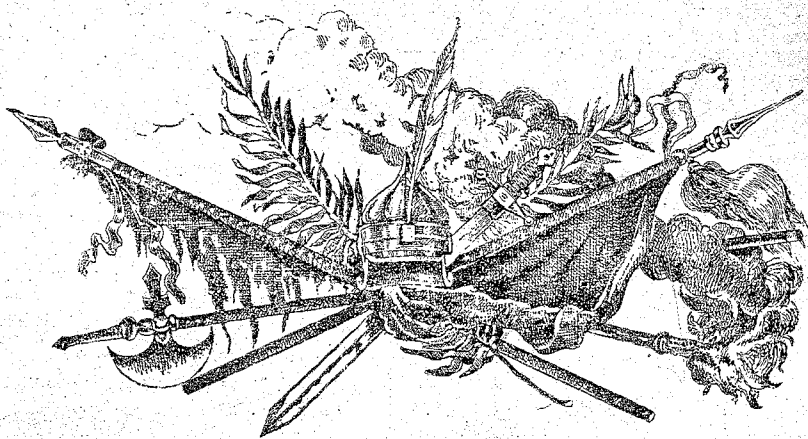

СИРМАНОВЪ, И.
генералъ о. з.

Паниката въ 11-а пех. дивизия на 5-и юлий 1913 г. въ боя при Неврокопъ.

11 а пех. дивизия следъ падането на Одринъ бѣ твърде много намалѣла въ своя численъ съставъ, а, когато пристигна въ Драмско, отъ преумора и малария полковетъ още повече оредѣха. И понеже полковетъ бѣха съставени само отъ опълченски и допълняващи дружини, тѣ нѣмаха никакъзи допълняващи части, които да ги попълнятъ. Презъ май въ Правишко бѣха попълнени съ запасни войници — турци изъ Дели-Ормана, повечето отъ които бѣха неслужили или служили преди много години, но никога не бѣха викани на обучение, — елементъ, който почти нищо не го свързваше съ сѣдбинитъ на България, безъ всѣкакъви военни добродетели, бѣха повече вредни, отколкото полезни за частитъ, които попълваха; елементъ, който разлагаше фронта*), а погледътъ му бѣ обърнатъ постоянно назадъ, и чакаше първия топовенъ гърмежъ, за да напусне позицията и да избѣга.

Попълването на строевитъ части съ тия турци бѣ първата капитална грѣшка на висшото началство.

Когато отношенията ни съ съюзницитъ се изостриха и се видѣ, че войната съ тѣхъ е неизбежна, за да се запази борческиятъ духъ на частитъ отъ влиянието на гърци и гъркомани (наши войници), последнитъ бѣха извадени отъ

*) Това разложение се прояви още презъ май отъ 55-и п. п. въ гр. Правище (Б. А.).

строю и назначени на тилови служби: кухни, обози, лазарети, транспорти и пр. Съ това имъ се даде пълна възможность свободно да се срѣщатъ съ своитъ сънародници въ мѣстата, презъ които дивизията минаваше, и тѣ систематически разстройваха тила, което неминуемо се отразяваше и на самитъ строеви части. Това бѣ втората капитална грѣшка на висшото началство.

Тия две грѣшки бѣха основнитъ причини за разлагане частитъ и подготовиха станалата паника въ 11-а пех. дивизия, която не бѣ случайно явление.

На второ мѣсто идатъ началстващитъ лица, които стоеха начело на дружинитъ и полковетъ, но не по-малка е виновността на Щаба на дивизията. Това ще видимъ по-нататъкъ.

Характеръ на отстъплението.

Паниката, за която ще говоримъ по-долу, можеше да стане и по-рано, но ѝ липсваха условия. Отъ 22-и юний, когато дивизията почна отстъплението отъ Правишко — Орфанския заливъ до Зърнево, никжде не срещна грѣцка съпротива. Отъ Зърнево, кждето за пръвъ пътъ се срещнаха български и грѣцки войски като противници, до Неврокопъ ние заемахме редъ ариергардни позиции: Зърненска-Куманична и Зъземска, на които никжде не се даде серио, зенъ бой. Само на Зърненската позиция се дочака развърщането на противника, а другаде и това не стана. Отъ Просѣченската и Либяховската позиции и артилерията не откри огънь — позициитъ се напущаха преждевременно, и по тоя начинъ липсваше всѣка възможность за създаване паника.

Съвсемъ другъ бѣ случаятъ при Неврокопъ. Частитъ бѣха още на Либяховската позиция, когато Щабътъ на дивизията на 4-и юлий, въ 8 ч. 40 м. сл. пл. издаде заповѣдь — да се заеме позицията Ласки — в. Келъ — в. Баба Тумбеси. Тиловитъ служби, транспорти и пр. много по-рано бѣха минали Неврокопъ. Тукъ нашиятъ отстраненъ грѣцки елементъ бѣ вече въ контактъ съ мѣстнитъ гърци въ Неврокопъ и уговори прилагането на своитъ пълкени намерения.

Позицията при с. Ласки, лѣвиятъ участъкъ, се зае на 5-и юлий къмъ 7 часа. Тукъ 5./11. батарея първоначално бѣ заела позиция на задния гребенъ, кждето до 9 часа бѣ успѣла да се окопае; но въ този часъ тя бѣ премѣстена на предния гребенъ, при веригата. Нейното мѣсто, обаче, на задния гребенъ бѣ вече известно на настѣпващитъ гърци, защото при започване и презъ всичкото време на боя, тѣ биеха само тамъ. Тази батарея най-много разстройваше тѣхнитъ пехотни части при настѣплението, безъ да обръща

внимание на гръцкия артилерийски огън. Гърците на всяка цена искаха да я заставят да млъкне. Това ясно показваше, че гръцките агенти още сутринта бяха влезли във връзка с гръцките части и им бяха съобщили нашето разположение, а въ същото време ние почти бяхме изгубили контактът с противника и не очаквахме среща с него.

На 5-и юлий, по пладне, въ Щаба на дивизията се получиха две предписания от Щаба на II армия: едното съобщаващо за успехите на другите наши армии, а съ другото се изискваше от 11-а пех. дивизия опорна отбрана и преминаване въ настъпление. Решението на Щаба на дивизията бѣ: тукъ да се даде решителенъ отпоръ и да се премине въ настъпление. Въ тоя духъ бѣха направени всички разпореждания. Това, естествено, най-напредъ бѣ узнато въ тѣла Щабътъ на дивизията бѣ въ Дол.-Сушица, 10 клм. задъ позицията, и гръцките агенти сигурно сж били поставени въ действие.

Боятъ.

Боятъ почна въ 4 ч. сл. пл. отъ нашия рекогносцироваченъ отрядъ, изпратенъ въ с. Копривленъ. Нашата артилерия тукъ даде четири изстрела, и гърците почнаха да се развърщатъ; рекогносцировачниятъ ни отрядъ отстъпи на главната позиция. Гърците заеха с. Копривленъ. Въ 4 ч. и 30 мин. сл. пл. гръцката артилерия първа откри огънъ по нашето разположение. Боятъ се почна, и гърците настъпиха съ гъсти вериги.

Още съ първите топовни гърмежи, нашите войници-турци почнаха да напускатъ позицията и да бѣгатъ *). По-

*) Въ 4 ч. сл. пл. началникътъ на артилерията бѣ въ Околийското управление въ Неврокопъ, кждето преглеждаше изоставеното отъ турците планинско скорострелно оръжие, когато се чуха гърмежите на нашия рекогн. отрядъ. Той на усиленъ алоръ се отправи за позицията; въ с. Миковица остави своя конь съ тръбача и пешкомъ продължи пътя си за позицията на капитанъ Дрехаровата батарея, на задния гребенъ. На около 7—800 м. задъ позицията той срещна двама души, които стремглаво бѣгаха назадъ; заплаши ги съ застрелване да се върнатъ; единиятъ — турчинъ — каза, че били изпратени за поддръжките. Началникътъ на артилерията повѣрвалъ и ги пусналъ, но видѣлъ, че тѣ избѣгали далеко и се скрили. По-нататъкъ срещналъ други трима. Двамата отъ тия турци на запитването — кжде отиватъ, посочили върха на дѣсния флангъ и казали, че оттамъ гърците стреляли въ тѣла имъ, което бѣ невярно, и продължили да бѣгатъ. Началникътъ на артилерията имъ заповѣдалъ да се върнатъ, но тѣ се разбѣгали; гръмналъ следъ едного, и тѣ повърнали, но се изпокрили задъ храсталациѣ.

Къмъ 5 ч. сл. пл. началникътъ на артилерията бѣ при батареята на капитанъ Дрехаровъ, която обстрелваше гръцките вериги съ мѣрникъ 2,700 м. Въ това време той забеляза двадесетина души войници отъ дѣсния флангъ на позицията стремглаво да се спускатъ въ единъ 4—5-метровъ дълбокъ съ отвесни брѣгове оврагъ и разбра, че сж бѣгълци; даде указания на командира на батареята за по-нататъшниятъ действия и съ изваденъ пистолетъ се спусна въ оврага предъ батарея-

следваха ги и други малодушни войници, които увлѣкоха и останалите, а бѣгството на войските увлѣче и храбрата 4-а батарея, която влизаше въ състава на маневрените войски.

Съвсемъ друго бѣ настроението на чиноветъ отъ 11-и артилер. полкъ, въ който нѣмаше никакъзъ гръцки и турски елементъ. Това най-ясно се очерта съ 5-а батарея въ Неврокопския бой и съ 4-а батарея — по-сетне, въ Разлога и на ханица Предѣлъ. Войниците въ тия две батареи бѣха запасни отъ 4-а дивизионна областъ, отъ Разградско и Шуменско, изключително градинари, които при обявяване мобилизацията сж били вънъ отъ България — въ Русия, Ромъния, Австрия и пр. — и само отъ любовъ къмъ Родината се бѣха завърнали да влѣзатъ въ редоветъ на войската, но, естествено, тѣ бѣха закѣснѣли.

Артилеристите, които бѣха на позиция на една линия съ пехотата, която напусна позицията въ бѣгство, не се повлияха отъ нея. Ако артилеристите се бѣха увлѣкли и напуснали позицията, гърците къмъ 6 ч. 30 м. сл. пл. щѣха да заематъ нашата позиция, и биха ни преследвали по петите въ дефилето, кждето унищожението на дивизията бѣ неминуемо.

Гъсти пехотни вериги настъпиха къмъ позицията, когато се почна боя. Нашата артилерия насочи своя огънъ изключително по гръцките вериги и въ 5 ч. сл. пл. спрѣ настъплението имъ. Завалѣ пороенъ дъждъ и настана затишие. Гърците, възползувани отъ това, подновиха настъплението съ малки групи, но повторно бѣха спрѣни отъ нашия артилерийски огънъ. Къмъ 6 ч. сл. пл. настъплението пакъ почна и нашата артилерия съ мѣрникъ 1,400 м. усили огъня си; същото направи и нашата пехота. Началникътъ на артилерията обърна вниманието на стоещия при него командиръ на дружината, подполковникъ Добриновъ, за раното откриване на пехотния огънъ, на което последния му отговори: *Тамъ има ротенъ командиръ, азъ не мога да се бъркамъ въ ротата му*. Нѣкой отзадъ каза: *„Ротниятъ е ротенъ“*. „Има фелдфебелъ“, каза подполковникъ Добриновъ и почна да ругае фелдфебела, който бѣ задъ развалината, задето войниците откривали рано огънъ, но не заповѣда нито да се прекрати, нито да се намали огъня. Въ това време нѣкой отзадъ извика: *„Нѣма патрони.“* Началникътъ на артилерията изпрати адютанта си да съобщи на веригата въ

та. Тукъ намѣри около 30 души, повечето турци, заплаши ги съ разстрелване, подбра ги предъ себе си и ги изкара на предния гребенъ, кждето ги предаде на адютанта си, който ги влѣ въ веригата, вдѣсно отъ 2-а батарея. (Б. А.).

развалината, че разстоянието до гръцката верига е 1400 м.*), и да не се стреля отъ такова голѣмо разстояние, а да се пестятъ патронитѣ **).

На връщане адютантътъ забелязалъ разхвърлени патрони по позицията, а отзадъ, на около 150 крачки задъ гребена, имало дасетина сандѣка пълни съ патрони, още неотворени.

Напускане на позицията.

Къмъ 6 ч. 30 м. сл. пл., когато ставаше тази разправа съ подполковникъ Добриновъ, командирътъ на 57-и п. полкъ, полковникъ Балевски, прати съ артилерийския подофицеръ за свръзка заповѣдь до командира на 2-а батарея да отстъпи***). Ординарецътъ, минавайки край предницитѣ на батареята, съобщилъ каква заповѣдь носи, и предницитѣ се приготвили, а яздачитѣ възседнали. Това бѣ сигналъ, даденъ по жосвенъ начинъ отъ самия началникъ на отбраната за напускане позицията §****).

Началникътъ на артилерията, знаейки намѣренията на Щаба на дивизията — за опорна отбрана и преминаване въ настѣпление, заповѣда 2-а батарея да продължи огъня, следъ което се справи за мѣстонахождението на началника на отбраната и отиде самъ да узнае, защо се заповѣдва толкова преждевременно отстъпление. Той премина гребена и не се бѣ отдалечилъ на 150 крачки отъ последния, когато пехотата, съ викове „бѣгайте“, напусна позицията и изостави артилерията сама. Къмъ 7 ч. и 30 м. сл. пл. цѣлата позиция бѣ напусната отъ пехотата.

Обяснение за напускането на позицията.

Това напускане не бѣ предизвикано отъ уплаха отъ противника, било отъ много дадени жертви или отъ други нѣкои причини. Веригитѣ на гръцитѣ бѣха на 1400–1600 м. предъ позицията и настѣпваха много бавно изъ размякналата се отъ дѣжда прѣстъ изъ царевичитѣ, толкова повече, че проливниятъ дѣждъ още продължаваше, освенъ това, и гръцката артилерия още не се бѣ пристреляла по нашата позиция. Пехотниятъ огънь бѣ недействи-

*) Съ такъв мѣрникъ стреляше 2-а батарея.

**) Въ предписанието по дивизията № 3675 за боя на 5-и VII между другото бѣ казано: „ще се стреля само на месо и то отъ близко разстояние“.

***)) Заповѣдта се пращаше направо до командира на батареята, макаръ началникътъ на отбраната да знаеше, че при тая батарея е началникътъ на артилерията и командирътъ на артилерийското отдѣление.

****) Защото бѣ станало почти правило: при отстъплението отъ една позиция, пехотата да преварва артилерията.

теленъ — жертви още нѣмахме. Съ една речъ, нѣмаше причини за отстъпление, а още повече за бѣгство.

Но фактътъ, че нашата пехота откриваше вихровъ огънь отъ много голѣми разстояния, когато изрично бѣ заповѣдано да се стреля „само отъ близко разстояние“, както и разхвърлянето на патронитѣ, отъ друга, показва, че това се вършеше умишлено. Целта бѣ, да се свършатъ патронитѣ и да се създаде причина за напускане позицията по липса на такива. Самото подвикване отзадъ „Нѣма патрони“ бѣ сигналъ за напускане позицията, което и стана скоро следъ това. Следователно, напускането на позицията бѣ предумишлено. Липсваше желание у войницитѣ да се биятъ; впрочемъ, това желание липсваше и у много отъ офицеритѣ*), начело съ полковникъ Балевски. Той не се проникна отъ желанието на началника на дивизията, за да води опорна отбрана, а си остана съ досегашнитѣ свои схващания: щомъ се яви противникътъ и почне да се връща, да даде заповѣдь за отстъпление. Така и направи въ случая. Възъ основа на това схващане, той, въпрѣки настояването на началника на артилерията, не пожела да обходи позицията, а разпредѣли частитѣ по нея шаблонно: рота, картечници, рота, батарея, рота, батарея, рота. Поддръжкитѣ бѣха оставени задъ лѣвия флангъ, кждето бѣха и маневренитѣ войски, по-близко до шосето, за по-лесно изтегляне при отстъплението. Положението не бѣ промѣнено, макаръ да се дойде до съгласие съ началника на артилерията, че дѣсниятъ флангъ е по уязвимъ и застрашенъ. Освенъ това полковникъ Балевски не дойде и на наблюдателния пунктъ на началника на артилерията, както бѣ още сутринта уговорено, а съ почването на боя отиде на по-безопасно мѣсто — подъ моста на р. Топлица.

Всичко това показва, че полковникъ Балевски нѣмаше желание да води упоритъ бой и бѣ взелъ всички мѣрки за бързо отстъпление, което и скоро заповѣда.

Поведението на артилерията.

Напускането на позицията отъ веригитѣ увлѣче поддръжкитѣ и маневренитѣ войски; даже конницата на лѣвия флангъ изчезна и даде възможностъ на гръцката да обходи лѣвия флангъ на 5./11. батарея, останала сама на позицията. Тази батарея съ единия си взводъ отби гръцката конница на фланга си, а съ другитѣ два взвода отхвърли

*) Когато началникътъ на артилерията караше бѣглцитѣ изъ оврага къмъ позицията, въ южния клонъ на оврага, той срещна да бѣга заедно съ другитѣ и подпоручикъ Владовъ отъ картечната рота на 57-и пех. полкъ (рапортъ отъ командира на артилер. полкъ № 502 отъ 1913 год. (Б. А.).

гръцката верига, която се бѣ приближила на 200—300 м. предъ фронта ѝ. Тази храбра батарея следъ това спокойно закачи орждията си и въ пълненъ редъ въ 8 ч. 30 м. сл. пл. отстъпи ходомъ, безъ да остави нѣщо по позицията.

Сжщото нѣщо направи и 2./11. батарея, която бѣ адѣсно отъ шосето на Неврокопъ. Тя бѣ останала съ 17 души прислужници; имаше орждия останали съ по 1—2*) прислужника, но батареята продължаваше да поражава гръцкитѣ вериги и поддръжки, които се бѣха приближили на 500 м. до нея. Тя ги отби и повърна и чакъ тогава — въ 8 ч. сл. пл., по заповѣдь отъ командира на отдѣлението, останалитѣ прислужници напуснаха позицията и по невъзможностъ да откаратъ орждията, оставиха ги на последната.

Опити за възстановяване реда въ частитѣ.

Къмъ 8 ч. 30 м. сл. пл. началникътъ на артилерията, като не можа да повърне бѣгълцитѣ, успѣ да спре последнитѣ отстъпващи роти отъ дружината на майоръ Харизановъ, когото застави да възстанови бойния си редъ на линията северно отъ с. Миковица и безъ заповѣдь да не отстъпва ни крачка. Въ сжщото време командирътъ на 57-и полкъ съ останалитѣ поддръжки, отстъпваше по шосето; майоръ Радевъ, на шосето източно отъ Ючъ-Дурукъ чифл., бѣ успѣлъ да задържи значителна частъ отъ избѣгалитѣ пехотинци; а когато началникътъ на артилерията къмъ 9 сл. пл. се яви съ докладъ предъ начальника на дивизията, въ това време старшиятъ адютантъ на дивизията, майоръ Кирпиковъ, съ други щабни офицери, се мъчеха да задържатъ и да приведатъ въ редъ избѣгалитѣ маневрени войски.

Така щото, докато артилерията продължаваше още боя, една твърде незначителна частъ бѣгълци отъ позицията бѣха проникнали въ тила, кждето паниката бѣ вече станала.

Вината на Щаба на дивизията.

Голѣма частъ отъ виновността за напускане позицията пада и върху началника на дивизията, защото бѣ предписалъ, че маневренитѣ войски ще се употребятъ само по негова заповѣдь, но той въ разгара на боя не дойде на по-

*) Тукъ ординарецътъ—адютантъ на командира на отдѣлението, старши подофицеръ Цочо Рашевски, като видѣлъ, че едно орджие остана съ единъ прислужникъ, а гръцкитѣ вериги продължавали да се приближаватъ къмъ батареята, спусналъ се къмъ това орджие, пълнилъ и стрелялъ, докато гръцитѣ, доближили на 500 м., не издържали, повърнали и отстъпили.

За тоя подвигъ Рашевски бѣ произведенъ въ чинъ „подпоручикъ“ „за бойно отличие“. (Б. А.).

зицията, а си остана въ Долна-Сушица, 10 клм. отъ нея. Ако началникътъ на дивизията бѣ на позицията и при напускането на сжщата бѣха използвани маневренитѣ войски, можеше да се предотврати злото и използва успѣхътъ на артилерията за преминаване въ настѣпление. Позицията не бѣ голѣма, и можеше да се обхване съ погледъ отъ единъ пунктъ. Началникътъ на дивизията би могѣлъ да прави преценка на обстановката лично и на самото мѣсто, безъ да има нужда да чака и да получи донесения отъ подчиненитѣ си. Това бѣ много благоприятно условие, за да изпревари съ своитѣ разпоредби и заповѣди, съ което щѣха да се предотвратятъ всѣкакви грѣшки и своеволия. Случаятъ бѣ рѣдъкъ. Съ личната си намѣса единъ голѣмъ началникъ щѣше да повлияе върху развоя на събитията и нѣмаше да се допусне онова, което стана. За нещастие, началникътъ на дивизията не само че не видѣ кога и какъ пехотата напусна позицията, но и не успѣ да вземе мѣрки, а трѣбваше да му се доложи за станалото, та да избѣга при създадената обстановка и той, за да не бжде плененъ.

Вината на конницата.

Не по-малко допринесе за разложението на пехотата въ 11-а дивизия и нейната конница — ескадронитѣ на майоръ Ал. Бърневъ и ротмистъръ Софрониевъ. Съ невѣрнитѣ си, непровѣрени и неотговарящи на обстановката донесения*), тя заблуждаваше началството, което предизвикваше чести и уморителни придвижвания, които затрудняваха подвоза и предизвикаха лишения. Въ резултатъ, това докара пехотата да изгуби вѣрата у конницата, у началството, та и въ себе си. Охотата за среща съ противника изчезна, и тя почна да вижда спасението си въ свършване на войната частъ по-скоро съ какъвто и да било край.

Къмъ 9 ч. сл. пл. началникътъ на артилерията се яви при начальника на дивизията, въ Долна-Сушица, на докладъ

*) На 19-и и 20-и юний 10-и ескадронъ донасяше, че гръцитѣ направили десантъ при Орфано, но излѣзе, че не е вѣрно; на 23-и юний тя въведе въ заблуждение дивизията, че гръцитѣ сж заели гр. Сѣрѣ, а дивизията заблуди Щаба на действащата армия, което предизвика бързо и безспирно отстъпление къмъ Зърнево; на 1-и юлий донесе за настѣплението на две роти гръци отъ Драма, а то се оказаха две стада овци; на 2-и юлий тя допусна половинъ ескадронъ гръцка конница да плени единъ нашъ транспортъ отъ 76 коли; на 3-и юлий нейното предварително отстъпление стана причина безъ малко две орджия отъ Дрехаровата батарея да попаднатъ въ пленъ на Зърневската позиция; сжщото направи и на 5-и юлий и даде възможностъ на гръцкия ескадронъ да се яви на фланга на 5-а батарея, следъ избѣгването на пехотата. На 7-и юлий, благодарение на нейното донесение, че противникъ никжде не е забелязанъ, ние бѣхме изненадани на бивака отъ гръцки артилерийски огънь. Има още редъ такива случаи въ Разлога. (Б. А.).

за положението и помоли да се нареди щото 57-и полк да заеме позиция на висотитъ южно отъ кръмата-източно отъ Неврокопъ, за да се даде възможностъ на 6./11 батарея да се спусне отъ в. Баба-Тумбеси, по единствения път презъ Неврокопъ за отстъпление по дефилето на р. Места. На въпроса на началника на дивизията къмъ командира на 57-и полк, който току-що бѣ пристигналъ, може ли да заеме въпросната позиция, последниятъ отговори: „Полкътъ е прѣснатъ, невъзможно е да се събере“. Бѣ вече тъмно. Началникътъ на дивизията заповѣда на дружината на майоръ Харизановъ да остане ариергардъ, и отстъплението почна. На отряда на в. Баба-Тумбеси бѣ предписано презъ нощта да отстъпва на северъ, къмъ Разлогъ. По липса на път, батареята бѣ хвърлена въ една пропасть.

Паниката въ тила. Това ставаше на фронта. А какво бѣ въ тила? Паниката бѣ въ пълния си развой. Тамъ нѣкой отъ обознитъ казалъ: „Бѣгайте, гръцка кавалерия!“, и всички, като обезумѣли, напуснали: кухни, лазарети, обози, транспорти и пр. и побѣгнали като бѣсни.

Дотукъ, на пръвъ погледъ, всичко като чели отива нормално: пехотата напуска позицията; нѣкой отъ страхливцитъ успѣлъ да се добере до тила разправилъ, че сме разбити и даже пленени (макаръ нашата артилерия да продължава още боя, а за отстъпление на тила дума още не бѣ ставало), и това е било достатъчно да се създаде паниката.

Но фактътъ, че въ тила се бѣха разбѣгали, докато артилерията водѣше бой, а напусналата позицията пехота не бѣ достигнала линията Неврокопъ — Долна-Сушица, задъ която линия бѣ тилътъ, показва, че паниката е била подготвена въ самия тилъ, а случайно пристигналитъ бѣгълци, може би сж послужили като сигналъ за почване. Следователно, самото напусчане на позицията не бѣ причината на паниката. Такова напусчане, и въ по-големъ размѣръ, стана и въ Разлога — на Предѣла, кждето цѣлитъ 55-и и 57-и полкове масово напуснаха позицията си, като и тукъ артилерията бѣ изоставена. Все пакъ паника тукъ не стана, защото липсваха неврокопскитъ условия за създаването ѝ.

Че паниката стана независимо отъ напусчането позицията отъ пехотата, доказватъ следнитъ факти: 1) Напусчането позицията почна къмъ 7 ч. 30 м. сл. пл. отъ дѣсния флангъ. Разстоянието отъ позицията до Щаба на дивизията (въ Долна-Сушица) е 12 клм., което разстояние при такова възбудено душевно състояние може да се измине за единъ часъ. Следователно, известието въ тила за напусчането на позицията можеше да стане не по-рано отъ 8 ч. 30 м. сл. пл., а до това време паниката бѣ вече станала, и всички въ тила

бѣха избѣгали. 2) Разстоянието отъ Долна-Сушица до моста на р. Каменица е около 25 клм.; това разстояние при най-усилено движение съ конь по тѣсния повреденъ и каленъ междуселски път, препълненъ съ всевъзможни обози; кждето на много мѣста разминаването денемъ е трудно и даже невъзможно, а въ дъждовна, тъмна нощъ, каквато бѣ на 5-и юлий презъ нощта, и това разстояние не можеше да се измине за по-малко отъ четири часа и единъ часъ отъ позицията до Долна-Сушица ставатъ петъ часа. Следователно, единъ бѣглецъ отъ позицията съ конь може да бѣде най-рано при моста на р. Каменица въ 12 ч. 30 м. сл. пл. на 6-и юлий. Къмъ 11 ч. сл. пл. на 5-и юлий тамъ бѣ пристигналъ, идещъ отъ с. Банско, съ бойни припаси, командирътъ на артилер. парковъ взводъ, подпоручикъ о. з. Батко Трифоновъ, и намѣрилъ 10 души пехотинци, които си наклали огънь и си приготвяли телешко чеверме, като поканили и него да го нагостятъ и почерпятъ. Това означава, че страхъ не ги е вълнувалъ, иначе тѣ не биха си позволили такава разкошна вечеря и при такава обстановка. Тукъ подпоручикъ Трифоновъ видѣлъ нахвърлени въ рѣката надъ моста чували съ брашно, оризъ и пр., а отъ другата страна на моста — преобърнати коли отъ изоставенъ транспортъ, който задрѣстилъ пътя, и той решилъ да пренощува тукъ, макаръ че ималъ заповѣдь тази нощъ да достигне Горни-Цирополъ. Това показва, че изоставянето на транспорта е станало много по-рано отъ пристигането на Трифоновъ, а, следователно, че паниката е станала по-рано и отъ пристигането напусналитъ позицията пехотинци въ тила на дивизията.

А че паниката е била умишлена, за това свидетелствуватъ следнитъ факти:

а) всички офицерски багажи сж били претършувани и обрани; б) били сж разхвърлени патронитъ сандѣци, цинковитъ обвивки разрѣзани и патронитъ разхвърлени; в) транспортитъ съ хранителни припаси и др. не сж били изоставени по пътя, кждето ги е заварила паниката, а повечето отъ колитъ сж били преобърнати, чувалитъ разхвърлени повечето изъ деретата, и съ такива е била заприщена на нѣкои мѣста водата, какъвто бѣ случаятъ съ р. Каменица при моста; г) въ сжщия день, 6-и юлий вечерта, при сжщия мостъ, пристигнали батареитъ при отстъплението. Пътятъ не бѣше очистенъ отъ изоставенитъ коли, и чувалитъ съ брашно, оризъ, ечемикъ и пр. още стоеха въ дерето подъ моста, и водата бѣ почнала да залива и подкопава последния, презъ който орджията, откачени отъ предницитъ, се прекараха на рѣце. Тукъ заварихме стотина души, изостанали отъ частитъ си пехотинци, които бѣха наклали огънь и си печеха хлѣбъ и месо, но никой не се бѣше погрижилъ да

извади чувалитъ съ припаси отъ рѣката, ако не за самитъ припаси, то поне да се запази мостътъ отъ разливане на рѣката.

При все това, на изумѣлитъ отъ уплаха тилови войници нищо не прѣчеше на нѣкоя хубава полянка въ нѣкое дере да си пекатъ чевемере и хлѣбъ и да се хранятъ добре, та после пакъ да бѣгатъ. Изплашени хора не губятъ време за подобни удоволствия; тѣ бѣгатъ до забрава, като оставятъ и раници и оръжие и даже обувкитъ си, за да не имъ тежатъ при бѣгството, какъвто бѣ случаятъ съ мѣстното население, което по пѣтя хвърляше всичко, което бѣ успѣло да вземе отъ домоветъ си. Даже захвърляха и децата си*), а нашитъ паникаджии не само че нищо не бѣха хвърлили, но не бѣ оставено нито едно захарно сандѣче неразбито и неограбено.

Безспорно, имаше и такива, които искрено се бѣха изплашили до забрава, и създателитъ на паниката най-много изпользуваха тѣхъ, за да поддържатъ това настроение въ тила. На 6-и юлий презъ деня една команда отъ напуснали транспорта си войници, водени отъ своя офицеръ, на нѣколко пѣти се разбѣгвала по пѣтя, като чували отзаде си виковете: „Гръцка кавалерия!“. На едно тѣсно мѣстовъ дефилето на р. Места, кждето мжно можеше да се разминатъ две дуколки, офицерътъ ги събралъ и почналъ да ги ободрява и да имъ доказва, че по тия мѣста е абсолютно невъзможно да действа конница, освенъ по единъ, и, ако има само една пушка, никакъвъ кавалеристъ не ще бжде допуснатъ; и, докато офицерътъ разправялъ това, нѣкой отзадь извикалъ: „Бѣгайте, гръцка кавалерия!“, и всички, като подплашени пилци, се разбѣгали, а офицерътъ останалъ самъ, записанъ не отъ уплаха, а отъ изумление, при всичката очевидност на невъзможността да се яви тукъ гръцката кавалерия, когато цѣлата дивизия е отзадь. Но страхътъ на войницитъ тѣй дълбоко се врѣзалъ въ сърдцата и въ душата имъ, че тѣ и на сънъ виждали „страшната“ гръцка кавалерия. Това ни разправи лично сжиятъ офицеръ отпосле, презъ време на примирието, въ Мехомия.

*) Такива случаи имаше при изненадата ни отъ гърцитъ при с. Кременъ; българското население се впусна да бѣга, и пжгътъ бѣ покритъ съ изоставени отъ тѣхъ вещи. Оставено бѣ и едно момченце на около 2—3 години, което бѣ взето отъ 5-а батарея, и за което се грижеше ветеринарниятъ подофицеръ въ батареята; презъ време на бойоветъ въ Разлога той го назѣше на превързочния пунктъ.

Това дете го отнесохме въ Пловдивъ, кждето следъ 5—6 месеца се яви баща му и си го взе. (Б. А.).

Паниката въ тила на артилерийския полкъ.

И артилерийскиятъ тилъ бѣше увлѣченъ въ паниката, макаръ въ него да нѣмаше гърци, но тѣ бѣха увлѣчени отъ пехотата, и тѣхното увлѣчение бѣ искрено, ако може така да се изразя, защото тамъ не станаха ония изстѣпления, каквито станаха въ пехотата. Ду тѣхъ нѣмаше обранъ нито единъ офицерски багажъ; отъ изоставенитъ коли нѣмаше разхвърлено нищо, не бѣ преобърната нито една кола—всичко си стоеше на мѣстата, кждето е било въ момента на изненадата — откарани бѣха само конетъ.

Въ бивака на артилерийския щабъ*) нѣмаше нито единъ строеви офицеръ, освенъ ковчежника — зап. подпоручикъ Атанасъ Гоговъ, но и той имъ куража да дочака завръщането на командира на полка и да му доложи за станалото. Нѣщо повече. Въ артилерийския бивакъ вечерята за офицеритъ е била приготвена, приборитъ оставени по масата и всичко си стоеше по мѣстата, а ястието — на огня; палаткитъ на командира на полка, на адютанта и на др. щабни офицери бѣха по мѣстата си, и нищо не липсваше отъ тѣхъ**).

Освенъ това друго бѣ положението въ бивака на Щаба на дивизията, кждето цѣлиятъ персоналъ на сжия бѣ тамъ. Въ него много багажи бѣха претършувани, архивата разхвърлена, много коли не можаха да се запрегнатъ по причина отвлечането на конетъ.

Последицитъ отъ паниката въ артилерията.

Отъ артилерийския тилъ бѣха увлѣчени въ паниката: а) всичкитъ батареини обози, които бѣха при тия на пехотата; б) парковата батарея и нестроевиятъ взводъ на полка и в) нѣколко отъ началстващитъ войници, които нѣмаха работа на позицията и бѣха въ тила; общо броятъ на увлѣченитъ въ паниката хора бѣ 291 човѣка. Отъ тѣхъ още на следния день — 6-и юлий — се завърнаха 110 човѣка — въ това число и всичкитъ началстващи и цѣлата паркова батарея, а до 10-и юлий се загърнаха почти всички, съ изключение десетина души, които въ самозабравата си още на 6-и юлий вечерята бѣха достигнали: пешеходитъ — с. Лѣджене, а ония съ коне — с. Бѣлово и Т.-Пазарджикъ, и всички бѣха останали въ болницитъ да си лѣкуватъ краката и седалищата отъ бѣгството, а нѣкои останаха въ болницитъ и следъ демобилизацията.

*) При бивака на дивизионния щабъ, при с. Долна-Сушица.

**) Въ палатката на командира на полка бѣ изложена собствена му фотография, и тя не бѣ бутната.

Материалните загуби, които понесе дивизията от паниката, бяха грамадни: въ артилерийския полк тѣ бяха: а) оставени на позицията и унищожени по невъзможност да се откарат: 11 орджия, 9 зарядни ракли и една четирикотейна пѣтна ковачница съ предниците; б) батареите обози на 2-а, 4-а, 5-а, и 6-а батареи съ хранителните, фуражните и др. припаси — всичко 29 коли; в) 34 коли на парковата батарея, отъ които 10 съ бойни припаси, и цѣлиятъ боевъ комплектъ на 6-а батарея — всичко 1154 снаряда.

Отъ изоставените артилерийски материали презъ време на отстъплението, съ разполагаемите лишни коне можаха да се откарат доста изоставени коли, а докато дивизията бѣ въ Мехомия — презъ примирието, можаха да се изтеглятъ: а) 6 зарядни ракли и пѣтната ковачница; б) 18 обози и паркови коли и в) почти всичките бойни припаси — изгубени бяха само 40 снаряда, изоставени отъ 2-а батарея на позицията.

4 а 7-5 см. не с. с. батарея отъ Софийския крепостенъ батальонъ на капитанъ Д. бѣ оставила буквално всичко и бѣ избѣгала само съ конете си *). Отъ нейните материали презъ време на примирието можаха да се изтеглятъ: 3 зарядни ракли съ предниците съ 117 снаряда въ тѣхъ.

*) Батареята на капитанъ Д. бѣ задъ дѣсния флангъ на позицията — на задния гребень, който бѣ отдѣленъ отъ предния съ два дълбоки оврага и каменна кариера, задъ 2-а батарея, прелятствия, за преодоляването на които при сериозна отбрана се изискваше много време и жертви.

Отъ тази позиция, ако капитанъ Д. имаше куража на командира на 5-а батарея, капитанъ Телемахъ Илиевъ, можеше да продължи боя даже и тогава, когато гърците биха заели предния гребень, безъ да бѣде поставенъ въ положение на безизходност — да напушта позицията и да търси спасение. Напротивъ, той, като вижда, че пехотата отъ предния гребень напушта позицията, намѣсто да окуражи своите войници, пръвъ изгубва присѣствие на духа и казва на войниците си: „Спасявайте се, момчета“, и всички хукватъ; яздачите изрѣзватъ телличите на спяжките и оставятъ всичко на позицията. . . капитанъ Д., за да се спаси, зарѣза всичко; но той не забрави своя файтонъ, който караше отъ Одринъ, и, който презъ време на боя бѣ при предниците на батареята; и, както благополучно можа да спаси файтона си, тѣй можеше да се снесе отъ позицията и преспокойно да отстъпи съ материалната си частъ, както направи командирътъ на 5-а батарея, следъ като бѣ отбилъ кавалерия откъмъ фланга си и гръците вериги на 200 м. предъ фронта си, когато срещу капитанъ Д. нѣмаше абсолютно никакъвъ врагъ.

Капитанъ Д., който въ *тъмната като въ гробъ нощъ* въ Неврокопъ не можа да намѣри изхода на града, въ сжщата тая нощъ, въ она невъобразимъ хаосъ отъ войници, население, изоставени преобърнати коли, разхвърлени багажи, припаси и маса добитѣкъ изъ тѣсного, кално, пресѣчено съ много долища, дефиле и при непрестанния дъждъ, можа *случайно* да види *файтона* (разбира се неговиятъ) и случайно да настани въ него заболѣлия подполковникъ Валсамовъ, а

Паниката въ гр. Неврокопъ.

Преди почването на боя, началникътъ на артилерията бѣ въ Околийското управление, кждето бѣ и кметътъ на града. Тукъ той запита последния за настроението на гражданите, и кметътъ му събщи: „Ние имахме два пѣти съвѣщание отъ четирите нации въ града: българи, турци, гърци и евреи и решихме, които и да влѣзатъ въ града, да ги посрещнемъ съ *добре дошли*, за запазване на града“, като поиска и отъ него гаранция за сжщото. На това началникътъ на артилерията му отговори, че никой не може да му даде такава гаранция, защото гърците, кждето минатъ, подлагатъ на огънь и мечъ всичко българско и турско: за това ги посѣветва да взематъ заложници отъ видни гърци, за да не шпионствуватъ и издаватъ нашето разположение.

Тогава околийскиятъ началникъ и приставътъ запитаха: „Ами, ако, *недай Боже*, нѣщо стане, кога да напуснемъ града?“ На тоя въпросъ той имъ отговори: „за такова нѣщо дума да не става — ние тукъ ще мремъ, но града нѣма да дадемъ; днесъ даваме решителенъ отпоръ и преминаваме въ настѣпление; запазете реда въ града и бждете спокойни“.

Отъ настроението на артилеристите, които винаги се възмущаваха, когато напушахме позициите безъ бой, началникътъ на артилерията бѣ увѣренъ въ душата си за днешния успѣхъ и, когато се чува първите артилерийски изстрели, той съ радостъ напусна Околийското управление и побърза да отиде на позицията.

Такова колебливо бѣ настроението на гражданите въ тоя сѣдбоносенъ моментъ — предъ боя; може би това бѣ подъ влиянието на гърците, чийто тонъ сигурно е билъ повишенъ отъ срещата, която тѣ сж имали съ своите сънародници и гръкоманите — наши войници въ тила и които сигурно сж били въ течение, ако не и съучастници, въ замислената паника и това имъ е давало куражъ въ съвѣщанията, когато сж вземали горното решение. Следователно, гърците сж знаели и сж били подготвени: до днесъ подъ българско управление тѣ не бяха зле, и успѣхътъ на българи-те не можеше да ги ужасява, а още по-малко щѣха да се

файтонътъ на началника на дивизията, когато нарочно търсѣха, никой никжде не видѣ.

Тоя офицеръ, следъ избѣгането отъ позицията, никжде не се вести. На 8-и юлий началникътъ на дивизията го видѣ въ с. Баня-Варвара и му заповѣда да му се яви на бивака, че ще го изпрати съ поръчение въ Цаба на II армия, въ Г.-Джумая. Той не се яви; оказа се, че е заминалъ за тамъ, безъ да събщи нѣкому. Тоя офицеръ бѣ даденъ подъ сѣдъ; амнистията, която спаси много клеткопрестѣпници, спаси и него. (Б. А.).

боятъ отъ своитѣ сънародници, ако тѣ успѣятъ, затова тѣ търпеливо чакаха изхода на събитията. Съвсемъ друго бѣ положението на другитѣ нации въ града и особено на българитѣ и на турцитѣ, които чуваха за звѣрствата на гръцката войска и андартитѣ по отношение на тѣхнитѣ сънародници презъ мѣстата, кждето бѣха минали. Тѣ бѣха въ тревога и чакаха само единъ тревоженъ сигналъ, за да напуснатъ всичко и като обезумѣли да бѣгатъ и да търсятъ спасение при войската. Съ това тѣ внесоха още по-голямъ смутъ и суета въ отстѣпленieto, което ставаше подъ натиска на противника въ дъждовната, тъмна нощъ изъ дефилето, безъ пѣть, безъ водачъ, следъ една паника въ тила — нощъ пълна съ неизвестности и безъ всѣкаква ориентировка за положението.

Тоя тревоженъ сигналъ бѣ даденъ отъ командира на 4-а лека 75 см. батарея, отъ Софийския крепостенъ батальонъ, капитанъ Д., който начело съ 46 души яздачи, въ най-силенъ адюръ, преминалъ презъ града, кждето било „тъмно като въ гробъ; никжде лампа не свѣти, нито човѣкъ да се мѣрне; дъждътъ продължаваше, и понеже другъ пѣть не бѣхъ влизалъ въ града, дълго се лутахме, докато намѣримъ изхода“ (изъ дневника на капитанъ Д.).

По тоя начинъ, съ своето бѣсно лутане изъ града въ тъмната дъждовна нощъ, при това мрачно настроение на гражданството, създаде се и паниката въ града. Населението почна да бѣга още сжщата нощъ, макаръ че гръцката войска никжде не се бѣше показала и чакъ на 6 и юлий къмъ 5 ч. сл. пл. зае напуснатата на 5-и юлий наша позиция.

Заклучение.

Паниката въ тила на 11-и пех. дивизия на 5-и юлий въ боя при Неврокопъ не бѣ въ връзка съ напусането. позицията отъ пехотнитѣ части; тя бѣ замислена много по-отрано отъ изпратенитѣ въ тилнитѣ служби разни гърци и гръкомани, а, може би, и подсказана отъ самата гръцка войска и андартитѣ, които, докато частитѣ бѣха въ Правишко, бѣха въ постоянно сношение съ гръцкото население, а чрезъ него и съ нашитѣ войници — гърци и гръкомани. Чакаше се само подходяща обстановка и моментъ, каквито представяха дефилето на р. Места на северъ отъ Неврокопъ и завързалиятъ се бой на 5-и юний, който ставаше на 12 клм. въ тила, кждето се почваше и дефилето.

Основнитѣ причини на тази паника би трѣбвало да се търсятъ още по-напредъ — още при попълване строевитѣ

части съ турци и отстранѣнието на гърцитѣ въ тила. Много по-разумно щѣше да бжде, ако гърцитѣ отъ частитѣ, действащи противъ Гърция, се изпратѣха въ частитѣ, действащи противъ Сърбия, и обратно.

Сега въ тила тѣ бѣха безъ всѣкакъвъ контролъ и вършеха всичко, каквото пожелаеха, като нанесоха най-голямата пакостъ, каквато не бѣ желателна въ никое време, а още повече въ време на военнитѣ действия, когато България бѣ поставена на тежки изпитания.